

Зміст.

1. Козацьке питання на партикулярних сеймиках	7
2. Україна на переломі.....	30
3. Всеукраїнські шляхетські Сейми. Українська Річпосполита	50
4. Гадяцький ключ	77
5. Шляхетська опозиція за часів Катеринінської комісії.....	84
6. Гуральництво в Лівобережній Україні	92
7. Шляхетські легітимаційні комісії кінця XVIII – початку XIX ст	98
8. Шукання козаччини	110
9. Світські парламентарні інтриги початку минулого століття	113
10. Взаємини шляхетства Західних губерній з органами державної влади кінця XVIII – початку XIX ст	126
11. Шляхетські депутатські зібрання Лівобережної України на початку XIX ст	148
12. Виборювання права українських чинів на шляхетство	165
13. Права польських чинів на шляхетство на кресах.....	199
14. Питання про чиншову шляхту на сесіях шляхетських зібрань	208
15. Шляхетство в польсько – російській війні 1831 року.....	213
16. Причорноморське шляхетство	217
17. Утворення і діяльність комісій з ревізії дій шляхетських депутатських зібрань.....	218
18. Полюбовне розмежування земель Лівобережної України	228
19. Статут як основний закон Гетьманської України	230
20. Європейські традиції великопанської культури на Україні	240

Шановний читачу ! Ви придбали красиву книжку, присвячену п. Валентині Будянській. Оповіді моєї мами про давнє минуле роду небагатих, але славних традиціями і працею полтавських панів спонукали мене поринути в архівні дослідження буття шляхетства на Україні і взятися за перо. Пригадую, як на третій генеалогічних читаннях пам'яті Вадима Модзалевського, що відбулися в грудні 1997 року, було розпочато цікаву дискусію про пріоритети не тільки геральдичної і генеалогічної наук, але і в цілому українських цінностей. Тоді я відчитав реферат "Шляхетська термінологія". Початок промови наслідував тему дискусії : "В Києві третій раз проводяться генеалогічні читання, під час яких поважні промовці подекуди дають однаковим явищам різні назви. Це не дивно, бо кожний доповідач надає своїй промові певне ідеологічне забарвлення і особисте бачення проблеми. Пригадаймо, як було трактовано в історіографії назву козацтва - як військових поселенців, гайдамаків, вільних військових оборонців, як лицарів - залежно від ідеологічного замовлення системи або окремих правителів. Отже, найпершим запитанням, яке постає під час генеалогічних читань, є вживання тожонних термінів шляхетства або дворянства для визначення власної назви привілейованого стану на Україні. Місцеві історики несправедливо уникають трактування питання, нерідко підмінюючи цілі галузі науки примітивним трактуванням боротьби орієнтацій. Польські діячі визнають наявність на Україні тільки польської аристократії, а російські підтримують тезу народовців про безкласовість українського суспільства, що нібито доводить неспроможність державного будівництва. В такій генеалогічній рутині шляхетська термінологія перебуває до цього часу". Розглянувши історію гетьманських надань шляхетської гідності козацькій старшині і складнощі в початковому розвитку російського дворянства, описані в книзі князя Щербатова "О повреждении нравов в России", промову завершено так: "Переконаливо бачимо, що вживання термінів дворянства і шляхетства є не генеалогічним, а швидше філологічним питанням. Отже, належить не калькувати російську термінологію, а вживати традиційні українські назви:

Дворянское достоинство - шляхетська гідність.

Предводитель дворянства - маршал шляхетства.

Дворянское депутатское собрание - шляхетське депутатське зібрання або сеймик.

Дворянская опека - шляхетська опіка.

Благородство - шляхетність.

Институт благородных девиц - інститут шляхетних панянок.

Господа - панове.

Благодарю за внимание ! - Дякую за увагу !"

Споконвічні риси шляхетства на Україні - внутрішній демократизм і європеїзм, які поєднуються з кріпацтвом і марним життям як наслідком російського поневолення. Розуміємо, що гіркий талан народного соловейка Тараса Шевченка, безправного кріпака, міг бути тільки при російському пануванні. Спілка польської і української аристократії на Україні є запорукою політичної стабільності старо-світського суспільства. Українські пани неодмінно використовують польську геральдичну школу, а українські козацькі і гетьманські традиції складають базу польської державної доктрини. Українсько-

польська середньовічна унія має відгомін і серед російських діячів соціального руху. Г.Плеханов в праці "Освобождение селян" каже: "Хлопством" служилого стану в Московській державі пояснюється, між іншим, що західно-руська шляхта була так сильно прив'язана до католицької Польщі і так вперто відверталася від православної Москви. Важкі історичні умови і значна економічна відсталість примусили Москву закріпити на державній службі навіть тих, хто сам жив кріпацькою працею селян".

І все - такі родзинку цієї книги складають питання функціонування шляхетського парламентаризму. Широкі права шляхетського стану зосереджують функції локального сеймикового самоврядування. В середині XVI ст. біля 8 % населення України бере участь в шляхетській парламентарній діяльності. Панські шляхетсько-лицарські традиції поширюються і на Українську Річпосполиту. В Гетьманщині відбувається поступова генеза радних парламентарних установ - старшинські ради перетворюються на Думу і Сейм. Книга є нібито путівником по давньому праву і органам державного управління на Україні, а отже є настільною книгою в галузі держави і права. Метою видання книги є ліквідація прогалини в українській науковій думці. Пригадаймо, що писав Вячеслав Липинський Сергію Єфремову 1913 року: "Я переконався безліч разів, що українське громадянство нашого руху не розуміє і в ньому не орієнтується. В результаті виходить на користь вшехполяків". Великопанські українські і польські традиції на Україні складають найяскравішу сторінку з історії матеріальної і духовної культури, проте шляхетський рух подекуди носить не тільки національні, але і космополітичні риси, що виразно бачимо в доктрині Михайла Драгоманова, в творчості Юліуша Словацького і в т.зв. козакофільстві XIX ст. Представники шляхетського стану прославляють Україну своєю діяльністю. Наведемо приклади: 1632 року Галшка Гулевичівна своїм коштом засновує Київський колегіум, який утримує інший славетний меценат Ярема Корибут Вишневецький. 1648 року в Києві про це виходить книга "Maiores illustrissimorum principum Korybut Wiszniewieckiorum in suo nepote principe D. Jeremia Wiszniewiecki... redivivi ab auditoribus eloquentiae in Collegio Mohilaneo Kioviensi comice cum eorum gestibus memorabilibus celebrati: Anno D (omi) ni 1648 Maii de". 1576 року з власної ласки князь Костянтин Острозький засновує Острозьку слов'яно-греко-латинську академію. Архітектор Городецький імпазантними спорудами надає неповторного вигляду давньому Києву. Браницькі і Терещенки заснують і розбудовують цукрову промисловість. Потоцькі, Олександр Кониський, Теофіл Дембицький, Тишкевичі, Симиренки є меценатами преси, науки, і культури. Пани Борис Грінченко, Дмитро Дорошенко, Андрій Шептицький, Михайло Старицький, Михайло Малецький, Володислав Федорович, Юрій Федькович, Леся Українка та ін. популяризують українську мову і очолюють товариство "Просвіта". Таких прикладів безліч. Вони заслуговують на дослідження і справедливе вшанування.

Отже, ця книга написана саме для Вас. Пориньте в світ величних шляхетських і лицарських традицій на Україні і прочитавши книгу запитайте себе, якої України нам треба.

Від автора.

Козацьке питання на партикулярних сеймиках.

Український привілейований стан називається в джерелах по - різному - руськими князями і боярами, малоросійським шляхетством, малоросійським дворянством, українським шляхетством та ін.

В Речіпосполитій українське шляхетство має два ступені: Перший складається з мирських чиновників і духовних осіб, яких запрошено на вищі державні посади (воєвод, маршалів, канцлерів, підскарбіїв, гетьманів, ін.). До другого належали нечиновні особи шляхетського походження та особи, які отримали цю гідність, під спільною назвою шляхти, що володіють правом станового спадку нащадкам різної статі.⁽¹⁾ В Речіпосполитій власне чини і ордени не надають шляхетську гідність, яка отримується двома шляхами: 1) шляхтич по праву народження (спадковий),⁽²⁾ який міг бути заможним або бідним внаслідок трагічних обставин; 2) жалуване, тобто отримане в результаті корисних послуг батьківщині в мирний час або внаслідок героїчних подвигів на війні. Шляхетство дарується польськими королями, великими литовськими князями, гетьманами, пізніше за рішенням Сейму, який видає акти *Voluntaria legum*, які слугують доказом шляхетства (нобілітація на шляхетство).⁽³⁾

Спільний процес формування українського і польського шляхетства в середньовічні часи призвів до того, що чимало польських родів виводили своє походження з української землі, а українське шляхетство навіть за російського панування наприкінці XIX ст. посилається на польське походження своїх предків. Наприклад, полтавський губернський віце-маршал ок шляхетства Кочубей 1832 року пише, що "поляки склали окрему частину мешканців (України), її панів, з яких склалося шляхетство".⁽⁴⁾

Першу конференцію польської шляхти проведено 1352 року в Познані з метою збереження близькості до верховної влади і зміцнення свого привілейованого становища в державі. Всі члени конфедерації поклялися захищати один одного проти всіх і кожного, за виключенням короля, всіма засобами, не шкодуючи свого життя і багатства для зміцнення своїх виключних станових прав і інтересів. З часом шляхта стає головним керманічем у державі. 1459 року король Казимір IV дарує шляхті привілеї. З цього часу заборонено без відома і згоди шляхти приймати нові закони і оголошувати війну. Загальні рішення приймаються під час зборів шляхти всієї Речіпосполитої в спеціальному органі - Сеймі.

Поступово шляхта заволодіває правом видання законів, оголошення війни, встановлення податків, призначення різнорідних громадських обов'язків. Тобто керівництво державою переходить до цього стану.⁽⁵⁾ Виключні шляхетські парламентарні права унормовано Конституцією "Nihil novi" (Нічого нового) від 3-7 травня 1505 року, чим назавжди унеможливлено створення абсолютної монархії. У передмові до Конституції сказано: "Нічого нового відтепер в усі часи не може бути постановлено поза Нами (королем), наступниками нашими без спільної згоди і ради земських послів".⁽⁶⁾ Конституція 1505 року закріплює розвій шляхетського парламентаризму, встановлює ієрархію партикулярних сеймиків на чолі з Вальним Сеймом, повноваження яких розмежовані, чим закріплені формальні підстави шляхетської демократії.⁽⁷⁾

Земські сеймики в корінній Польщі беруть початок з XIII ст. з так званих панських віч.⁽⁸⁾ Такі організації відомі і на Україні. Наприклад, наприкінці XIV ст. діє **Сіверська панська Рада**. 26 квітня 1388 року князівсько-боярська Рада Корибута оголошує, що "наша добра рада за згодою, а не приневоленням всього посольства бояр "висловлює послух" великому і славному Володиславу, з Божої милості королю польському і інших земель господарю, і чесній Ядвизі, королівні, дітям його і Короні Польській".⁽⁹⁾ З давньоруських часів в Київському князівстві і Волинській землі проводяться з'їзди землеволодарів.⁽¹⁰⁾ Походження сеймиків, без сумніву, є польським, хоча є великою подібність до боярських з'їздів, які скликалися великими князями київськими.⁽¹¹⁾ Сеймики скликаються універсалами королів, наказами воєвод або за ініціативою місцевого шляхетства. Предсеймові

Шляхетський партикулярний сеймик.

сеймики завжди скликаються королем - за 8-9 тижнів до початку Вального Сейму в усі місцеві канцелярії надсилається королівський універсал і питання для обговорення. Останні надсилають копії документів магнатам і урядовцям. Статут 1566 року не обмежує предмета обговорення сеймика тільки запитаннями і справами, запропонованими королем. Право голосу на сеймиках мають місцеві осідлі шляхтичі, які володіють спадковими або заставними маєтностями, а також такими, які віддані в користування дожиттєво (*emphiteusis*). Цим правом користуються всі місцеві чини (воєвода, каштелян, єписопа та ін.) і козацька старшина. Відсутні на сеймикових сесіях сенатори і землеволодарі наражаються бути оштрафованими.⁽¹²⁾ Статут 1566 року так окреслює депутатське коло повітового сеймику: "На такі сеймики мають з'їжджатися і бувати воєводи і каштеляни, земські урядники, за ними князі, пани і шляхта того повіту і воєводства". (розд. III, арт. 5).⁽¹³⁾ В статуті Статути 1566 року "Про повітові сеймики" вказано мету заснування сеймику - "для ліпшого порядку в усіх речах і в способі досягнення справедливості і оборони, щоб на сеймиках за волею всіх такі земські потреби розглядалися і вирішувалися".⁽¹⁴⁾ Діяльність сеймиків також регламентується **Конституціями**. Так, відповідно до Конституції 1591 року реляційний сеймик заслуховує справоздання послів останнього Вального Сейму, розглядає прийняті Конституції, затверджуючи або відхиляючи їх, отже перетворюється на свого роду місцевий Сейм. Відповідно до Конституції 1578 року депутатський сеймик збирається для вибору депутатів до Коронного Трибуналу⁽¹⁵⁾. В генеральних і партикулярних сеймиках засідає "панове рада".⁽¹⁶⁾ Сеймики приймають постанови т. зв. *Laudum* або ухвали.⁽¹⁷⁾

Питанням розвитку шляхетського парламентаризму у вигляді сеймів і рад присвячені "Сеймові казання" Петра Скарги, оприлюднені після нещасливого Сейму 1597 року. Автор ставить в опозицію до короля Сейм як демократичний парламентарний інститут. Він погоджується відібрати ряд шляхетських вольностей, щоб підпорядкувати їх єдиному праву. Для уникнення анархії Скарга пропонує піднести авторитет урядів і права. "Сеймові казання" - це "єдиний потужний крик" про потребу авторитету для шляхетських депутатів на Сеймі, яких Скарга називає "необачними". Для нього "право є тільки наукою життя і вервечкою людських справ, в яку спрямовують свої вчинки".⁽¹⁸⁾

Найперші сліди діяльності сеймиків на Україні зустрічаються з першої третини XV ст. 1428 року сеймики відбуваються в Києві і Луцьку з нагоди прибуття князя Вітовта. Перша згадка про діяльність сеймиків у Галичині припадає на 1431 рік. Два роки поспіль під час Вишенської конфедерації Червоної Русі і Поділля в актових

паперах говориться "про українські (руські) земські сеймики". 1441 і 1480 років відбуваються генеральні (спільні загальнокрайові) сеймики Галичини і Поділля.⁽¹⁹⁾ Перші відомі документи про шляхетську парламентарну діяльність на Україні - листи Сигизмунда другого гетьманові князю Костянтину Острозькому від 9 квітня 1523 року, до панів рад Волинської землі від 14 грудня 1527 року і в статутівій підтверджувальній грамоті обивателям Київської області від 1 грудня 1529 року.⁽²⁰⁾ Діяльність партикулярних сеймиків на Україні унормовано жалуваною грамотою короля Сигизмунда Августа 1565 року. На Волині задовго до 1565 року (перед заведенням земських судів) Луцький, Кремінецький і Володимирський сеймики обмежують судову владу помісників. Вказані сеймики приймають апеляції і навіть втручаються в процес судівництва помісників.⁽²¹⁾

Отже, сеймики є основою, на якій збудовано шляхетський парламентаризм. Сеймики (шляхетські з'їзди) володіють питомою владою в своєму краї. Насамперед, шляхта має два важелі управління. Перше. В випадку порушення шляхетських прав з боку короля при потребі шляхта самочинно збирається на сеймик і радиться про свої справи. Друге. Центральна влада (Сейм, король) не можуть без згоди сеймиків нав'язувати власну волю республікам і краям. Без згоди сеймику жодний нормативний акт (Конституція, сеймова ухвала, королівський універсал) не може бути впровадженим в життя на даній території. Проте, самостійно сеймик не може приймати нормативні акти навіть в межах свого краю, а тільки має подати своє рішення для затвердження Сеймом або королем.⁽²²⁾

В XV ст. в Галичині генеральні сеймики відбуваються в Вишні, Кросно, Коломиї, Львові, Грудку, Мостиськах; в XVI ст. переважно у Вишні, а партикулярні - в Саноці, Львові, Галичі, Рогатині, Трембовлі та інших містах. Генеральні сеймики називаються "**Conventio**", "**Conventio generalis**

Депутат. З картини Яна Матейка "На Сеймі Варшавським".

terrestris", "*Dieta parlamentum generale*", "*Conventio particularis*".⁽²³⁾ У XVI ст. всеукраїнські генеральні сеймики скликаються у Володимирі - Волинському.⁽²⁴⁾ Під час адміністративної реформи 1565 року засновано повітові сеймики в Києві, Луцьку, Володимирі, Кременці, Брацлаві, Вінниці, ін.⁽²⁵⁾ Сеймики Руського воєводства проводяться в Судовій Вишні, рідше у Львові, Землі Галицької - в Галичі, а Подільського воєводства - в Кам'янці - Подільському. Місцем зібрання сеймиків Київського воєводства є Київ і Житомир, а з 1659 року - Володимир-Волинський. Сеймики Волинського воєводства скликаються в Луцьку, рідше у Володимирі або Кременці. В Брацлавському воєводстві до 1598 року сеймики проводяться в Брацлаві, потім у Вінниці. В Чернігівському воєводстві сеймики збираються в Чернігові.⁽²⁶⁾ До середини XVI ст. вишеньська шляхта обирає до Посольської палати (ізби) 14 депутатів, подільська 4, а з прийняттям Ординації 1552 року - перша 5, а друга 2.⁽²⁷⁾ До середини XVI ст. волинська шляхта обирає 6 послів, а київська і брацлавська разом 6-10. Згодом Київський, Волинський і Подільський сеймики обирають до 6 послів на Вальний Сейм, Чернігівський 4, Брацлавський 2, а з 1754 року 4.⁽²⁸⁾ При королі Володиславі четвертому Вазі відповідно до сеймової Конституції 1635 року з королівської канцелярії поширено інструкцію про порядок проведення сеймиків, чинів і службового листування. В Руському воєводстві партикулярні сеймики є Львівськими, Перемишльськими і Саноцькими, а по повітах - у Вишні, Галичі і Хелмі. В Київському воєводстві сеймики відбуваються, як завжди, в Києві або Житомирі залежно від характеру і обставин. В Волинському воєводстві - в Луцьку, в Брацлавському воєводстві у Вінниці, а в Чернігівському воєводстві - генеральний сеймик у Чернігові. Про проведення сеймиків оголошують львівський архієпископ для Руського воєводства, житомирський староста для Київського, Волинського і Брацлавського воєводств, а також разом із подільським воєводою для Подільського воєводства, чернігівський воєвода - для свого воєводства. Вказані чини відправляють про це листи до місцевих сенаторів, біскупів, воєвод, каштелянів і старост, також до всіх місцевих урядників (підкоморія, хоружого, чесника, стольника, судді, писаря, підсудка, войського, підчашого, мечника, підстоля, скарбника, ловчого); також по повітах до шляхти (до львівської 44 листи, перемиської 36, жидачівської 24, стрийської 20, самбірської 20, саноцької 24, пшеворської 20, дрошовецької 20, галицької 40, требовельської 24, хелмської 30, красноставської 24, белзької 30, руцької 30, грабовської 24, гродельської 24, кам'янецької 30 латичівської 24, київської 30, луцької 35, володимирської 24, кременецької 24, брацлавської 33, чернігівської 20, новгородської (сіверської) (20); окремі листи до уроджених осіб. Крім того

складаються і розсилаються фасцикули про проведення сеймиків, як правило, в кожному повіті.⁽²⁹⁾ **Маршалками лицарського кола** обираються найповажніші шляхтичі на Україні, відомі лицарськими подвигами і благодійною діяльністю: волинськими - Василь Семашко (1606 року), Міхал Гулевич (1607), Костянтин-Василь Острозький (1607-1608), Ежі Заславський і Анджей Фірлей (1632), Лукаш Гулевич (1638), Миколай Святополк - Четвертинський (1639), Міхал Чарторийський (1644), Станіслав Беньовський (1652); київськими - Філон Стрибіла (1617), Федір Сусчанський - Проскура (1618); чернігівськими - Микола Кисіль (1650), Прокіп Татомир (1652), Стефан Іваницький (1653), Яків Війна - Оранський (1654).

Найголовнішими документами литовської доби на Україні, які регламентують шляхетський парламентаризм, є **земські привілеї**. Найцікавіший з них привілей Казимира Ягелончика від 2 травня 1457 року, оголошений давньоукраїнською мовою, який поширює польські шляхетські вольності на Литовське і Руське князівства⁽³⁰⁾. Земський привілей литовського князя Олександра 1492 року визначає місткість шляхетських вольностей і сутність вищої шляхти - радних панів.⁽³¹⁾ На прохання шляхетських сеймиків краям видаються **статутіві земські грамоти**. 1501 року кн. Олександр дає таку грамоту Волинській області про утримання краю "відповідно до місцевого волинського права"⁽³²⁾. 1507 року Сигизмунд надає "Привілей всій шляхті обивателям воєводства Київського на деякі їхні права і вольності", яким, між іншим, місцевим боярам підтверджено виключне право посідання урядів.⁽³³⁾

До часу Люблінської унії українське подніпровське шляхетство бере участь у Литовському Сеймі. Партикулярні сеймики укладають статутіві грамоти з викладенням власних і місцевих прав, які подають королеві. Наприклад, 1501 року Волинський сеймик приймає грамоту про права Волинської землі і про порядок судівництва.⁽³⁴⁾ 1529 року на Віленському Сеймі депутати київського шляхетства прохають польського короля підтвердити права і привілеї Київської землі, бо старі привілеї королів Казимира, Олександра і Сигизмунда згоріли в Бересті у п.Івашки Горностаєвича, де були "заховані". У відповідь 1 вересня 1529 року Сигизмунд старий видає підтверджувальний привілей. 1554 року на Віленському Сеймі волинське шляхетство прохає короля ввести в краї посади повітових суддів і присяжного писаря та підпорядкувати повітовій юрисдикції радних панів княжат і панят, які володіють маєтками на Волині, але в краї не судяться; що і було задоволено.⁽³⁵⁾ На Віленському Сеймі 1565 - 1566 років волинські послы звертають увагу на розподіл місць на Сеймі ("між ними і панами

тивунами Жомонтської землі, хто з них у раді посполитій на Вальних Сеймах першими мусять бути”). Король відкладає питання.⁽³⁶⁾ На Сеймі 1568 року володимирська шляхта висловлює невдоволення ставленням короля Сигизмунда Августа до земського суду. Сутність супліки була в тому, що на попередньому Городенському Сеймі володимирські послы оскаржили суддіство Богдана Костюшковича, якого вони не обирали, проте король підтвердив легітимність суддіства.⁽³⁷⁾

Королівські листи сеймикам, як правило, починаються так: “князям, панам і всім землянам, шляхті, нашому лицарству, обивателям Володимирського повіту” (Жигмунта від 15 липня 1568 року). В листах також згадуються “земські врядники” і “пани державці”. В королівському універсалі від 15 жовтня 1566 року київській шляхті з запрошенням на Берестейський Сейм наказується “у вказаний день з’їхатися до Києва на повітовий сеймик.” Сигизмунд каже “відповідно до Статуту обрати двох осіб, бачних і спритних, яких зупольною міццю спільно з усіма станами відправити на Вальний Сейм. Інших з’їздів у повіті у земських справах після цього сеймику не маєє права проводити”.⁽³⁸⁾

Віхою становлення шляхетської Речіпосполитої було урівняння прав литовського і українського шляхетства з польським. Одним з таких документів є королівський привілей від 7 червня 1563 року: “Наказуємо і бажаємо, щоб віднині не тільки пани шляхтичі та їхні нащадки всіх країв нашої держави, які є в послуху до римської церкви, предки яких отримували клейноти від Польської Корони і шляхетські герби, але й інші лицарські шляхетські чини литовського і українського (руського) народів, навіть якщо їхні предки клейнотів і гербів від Польської Корони не брали, аби були тільки віри християнської, щоб вони всіма тими дарованими привілеями, наданими вольностями та земським правом віднині й назавжди рівномірно користувалися й їх використовували, навіть якщо чийсь предки клейнотів або гербів не брали від Польської Корони, вказано все вищезазначене віднині й назавжди рівномірно використовувати і своїми вольностями користуватися так, як до цього часу чин лицарський шляхетський обох народів литовського і українського (руського) користувався саме так, щоб віднині обиралися до будь-якої гідності і на будь-які посади в чини сенаторські, придворні і земські не тільки чини, які перебувають в послуху до римської церкви, а рівномірно всі лицарського чину і шляхетського роду чини литовського і українського (руського) народів, аби були люди віри християнської, і Ми, король, за заслуги і по гідності кожного з них будемо з Нашої милості призначати на високі посади і возводити в поважну гідність”.⁽³⁹⁾

Задовго до Люблінської унії українське шляхетство прагне перейняти польські шляхетські традиції, визнані тоді найблискупчими і найгоноровішими в Європі. З часів Володислава Ягелла українські князівські роди починаючи з Острозьких отримують рівність з польськими шляхтичами, які нерідко приписують перших до своїх гербів.⁽⁴⁰⁾ 1434 року король Володислав третій Варненчик не тільки урівнює подільську і галицьку (rusku) шляхту в правах з польською, але і надає західноукраїнському шляхетству низку пільг.⁽⁴¹⁾ У вересні 1551 року на Віленському Сеймі польські послы разом із делегатами українського шляхетства вимагають приєднання до Польського королівства Підляхії, Волині, Київського і Сіверського князівств.⁽⁴²⁾

Насамперед, були враховані потреби українського шляхетства, коли на Люблінському Сеймі українські землі вилучено від литовського послуху і приєднано до Польського королівства. При цьому Україна отримувала широку автономію, а українське шляхетство бажане право розбудови власних державних інституцій. Особливо активно підтримали акт волинські депутати. Київське, брацлавське і волинське шляхетство на Сеймі були переконані, що українське панство в Короні (вишенське, галицьке подільське) має більше прав, аніж вони в Литві. Українські магнати підтримують короля. Виникає непорозуміння з литовськими магнатами, які навіть покинули Сейм. Король звертається до сеймиків Литовського князівства. Обіцянками рівних громадянських прав, діяльної участі в спільному Сеймі і допомоги Польського королівства в обороні східних литовських кордонів він задовільняє українську і литовську шляхту.⁽⁴³⁾ Українське шляхетство складає присягу. 22 травня 1569 року виступає в Сенаті від волинського шляхетства князь Костянтин Вишневецький: “Прохаємо, аби ми були зіставлені при своїх вольностях, щоб вони не порушувалися, а полишені були як шляхетним людям. Заявляємо Вашій королівській мості, що ми пристаємо вільними й незалежними людьми з тим, щоб ми не були понижені в наших шляхетських чеснотах, бо ми є настільки шляхетним народом, що не допустимо першості ніякому іншому народу в світі, чуючи себе в шляхетстві рівними з кожним іншим народом. Тим більше, у нас є князівські роди, які мають особливу славу і честь вже зі свого походження. Тому прохаємо, щоб вони були захищені в своїй честі, себ-то аби не були зрівняні з шляхетським загалом Корони. Також будучи різних релігій, насамперед грецької, тому прохаємо нас не принижувати і до іншої релігії не примушувати”.⁽⁴⁴⁾ Від імені київської шляхти складає присягу в Сенаті перед королем київський воєвода князь Костянтин Острозький. В щоденнику Кояловича читаємо: “Маршалок Посольської палати промовляв до короля, вказуючи королеві давні, ясні

документи, що Київ і Київське князівство належали до Корони”.⁽⁴⁵⁾

Того самого року король Сигизмунд Август оголошує привілей Київському князівству, в якому каже: “Будьте вільними в Королівстві Польському, приєднуємо як рівних до рівних і вільних до вільних людей”. Король підтверджує всі права і привілеї Київського князівства і гарантує їхню недоторканість; забезпечується володіння найрізноманітнішими видами власності; шляхетство і лицарство звільняються від податків. Король вказує на джерела права, які діють на Україні: Раніше обивателі Київського князівства, каже Сигизмунд Август, не перебували у складі Польського королівства, а тому “не підлягали статутам, Сеймам, коронним Конституціям, але тепер... їм і їхнім нащадкам супротивники не можуть перешкодити визнавати Сейми і коронні сеймові Конституції”. Коронні судові апеляції “будуть також вирішуватися Литовським статутом”. У виконання земських привілеїв “даємо їм силу відповідно до Наших листів виправляти на повітових сеймиках артикули Литовського статуту”. Всім установам король підтверджує “всі справи вести і відправляти українською (ruskim) мовою назавжди”. Вказано “уряди Київської землі давати осідлим обивателям шляхетського стану”, на повітових сеймиках обирати послів на Коронний Сейм, які спочатку мусять разом з’їжджатися до Києва.⁽⁴⁶⁾ В лівобережній частині Київського князівства до середини XVI ст. повітові сеймики діють в Острі, Переяславі і Миргороді, часом в Ніжині, Носовці і Лубнах;⁽⁴⁷⁾ а з середини XVI ст. - в Козельці, Ніжині, Городні, Чернігові, Борзні, Конотопі, Крулевці і Сосниці.⁽⁴⁸⁾

Історик українського шляхетства Григорій Полетика пише про надані королівські привілеї українському шляхетству: “Князів і інше шляхетство як римського, так і грецького законів допускати і жалувати в усі цивільні і придворні чини і в саму сенаторську гідність. Наказано сенаторам і князям мати в судах і розправах рівність з іншим шляхетством. Обіцяно гідність і чини Київського князівства не зменшувати і не знищувати, а вільно віддавати природньому місцевому шляхетству. Після цього об’єднання духовні та світські сенатори Київської землі складуть присягу за формою коронної і зобов’язані надалі присягати, а тоді засідати між коронними сенаторами і мати голос. Під час війни шляхетство зобов’язується сформулювати своє військо за звичками Польської Корони. Як і в інших воеводствах та в коронних землях місцевому шляхетству дозволено в призначений час проводити сеймики і обирати на них послів, яким збиратися разом в Києві і звідти їхати на Головний Сейм. Наказано при проведенні загальних справ, також на прапорі використовувати коронний герб орел”.⁽⁴⁹⁾

Герб кн. Острозьких, із видання „Лист Мелетія” 1605 року.

Люблінська унія фактично була актом злуки українського народу у складі Корони. Разом з цим українське посольство міцніше прилучалося до європейської цивілізації і заклало основу реорганізації Речіпосполитої в унію народів, тобто побудови української держави. Тогочасні українські діячі радісно вітають акцію. 1622 року Іов Борецький пише в “Юстифікації невинності”: “Надано вольність... врівень з двома народами польським і литовським посідати сенаторські гідності, радити про добро їхніх країн і своєї вітчизни... З такою вольністю з вільними народами польським і литовським український (руський) народ з’єднався в єдине ціле”.⁽⁵⁰⁾ Захарій Копистенський в “Палінодії” вказує, що українці справно служили “лядським королям”. Великі українські князі, каже він, добровільно прилучилися до Польського королівства, як це раніше зробили панове литовці. Відтоді українці стали повноправними обивателями Речіпосполитої.⁽⁵¹⁾ Відомі українські парламентарі, нащадки київських і галицьких князів публічно виголошують приязнь до польського шляхетства, наголошуючи, що українці отримали новий ступінь вольності. Так, вишенський депутат Ян Щенени Гербурт, відомий промовами на тему українських прав, 1614 року на сеймику Руського воеводства виступив з доповіддю про вольність різних народів Речіпосполитої. Окремо він розглянув “народні питання України (Русі) закону римського”. За рік до цього Гербурт написав працю “Думка про український (руський) народ”.⁽⁵²⁾ Промова Адама Кисіля на Вальному Сеймі 1641 року увійшла в історію як найпатріотичніший виступ в обороні українських прав. Наголосивши на приязні українців і поляків, православної і римо-католицької церков, Кисіль сказав, що вони є “в єдиному пошануванні й упривілейованні, є рівноправними в будь-

яких гонорах, як і наші предки грецької і римської віри, наші кафедральні собори, а тим більше наше сумління скріплені в такій волі та самостійності, якої, ваші мості милостиві панове, зичите”⁽⁵³⁾. Цікаву промову виголосив на Вальному Сеймі 1589 року Іван Мелецький про відходження української і білоруської (руської) шляхти від давніх звичаїв і традицій. При цьому депутат схвалює новітні польські звички, які переймає місцеве шляхетство, бо “за часів Сигизмунда Августа в Україні (на Русі) не ходили так багато вбраними, як зараз”.⁽⁵⁴⁾ XV - XVI ст. очевидна генеза українського народу, який формується в політичну націю. Назва українського народу зустрічається в двох іпостасях: 1) шляхетського і 2) козацького. З тезами про український шляхетський народ неодноразово виступають українські магнати з родів Кисилів, Вишневецьких, Острозьких. Наприклад, 1641 року Кисіль в сеймовій промові вкотре заманіфестує назву за “українським (руським) народом шляхетським”.⁽⁵⁵⁾

Партикулярні сеймики розглядають різноманітні проблеми місцевого і державного життя. Зазвичай, найпершими є внутрішні шляхетські проблеми. Коли відповідно до Ординації 1552 року зменшено кількість послів від шляхетських сеймиків до Посольської палати, вишенський депутат Миколай Сеницький виступив на Сеймі 1553 року з критикою такої постанови.⁽⁵⁶⁾ Вишенська шляхта на сеймику 1604 року домагалася, щоб депутатом “жоден не бував постійно, доки не мине п’ять років. Таке рішення не перешкоджало тому, що Якуб Собеський репрезентував її в роках 1624, 1625, 1627, 1628, 1629, 1632.”⁽⁵⁷⁾ Депутати часто повертаються до церемоніальних питань. Як відомо місця сенаторів були постійними. Коли 1639 року Юрій Немирич згідно з наданою йому інструкцією побажав сісти біля сандомирських депутатів, було проведено голосування. 42 голоси було за, щоб він сидів біля сандомирян, а 23 - біля берестейських депутатів. На сеймиках неодмінно підіймаються різноманітні господарські питання. Сейм 1554 року розглядає заяву волинських депутатів про охорону маєтків місцевих шляхтичів. Українські депутати наголошують, що маєтності місцевих панів поступово переходять до поляків, бо вдови другий раз беруть шлюб з поляками і віддають їм свої маєтки у формі застави з втратою для дітей від першого шлюбу.⁽⁵⁸⁾ На матеріалах Вишенського сеймику можливо простежити участь шляхетства в інтригах за польський трон поміж Габсбургами і Ягелонами. 14 грудня 1572 року сеймик дає інструкцію послам на Вальний Сейм протидіяти намірам литовських депутатів висунути представника Габсбургів на трон.⁽⁵⁹⁾ 1576 року в інструкції послам сказано, що підтримка східними (українськими) воєводствами габсбурзького дому дихає духом громадянської війни. За наполяганням Замойського обговорено рішення про анулювання номінації цесаря на

королівство. Вишенський сеймик висловився не допускати цесаря.⁽⁶⁰⁾

Ряд сеймикових питань мають виражений український національний характер. В Україні місцеві сеймики є тереном політичної парламентської боротьби українського шляхетства за національні права. Історик В. Липинський в праці “Шляхта на Україні” пише: “Польською, польською в національному, а не шляхетсько - панському (державному) значенні, українська шляхта не могла стати”.⁽⁶¹⁾ Всі шляхетські сеймики на Україні неодмінно підкреслюють свою національну приналежність. Наведемо приклади: Так, у постанові волинської шляхти 1641 року Київ названо “головою нашої України (Русі)”.⁽⁶²⁾ Під час обговорення релігійної ситуації Галицький сеймик 1597 року вказує, що робить це як і “обивателі інших українських (руських) країв”.⁽⁶³⁾

Велике значення українське шляхетство надає мовному питанню. З кінця XVI ст. можливо говорити про суцільне поширення серед української шляхти і козацької старшини польської мови. На Україні настає епоха українсько - польської двомовності. Обидві мови рівноправно використовуються в офіційній документації. Так, одну з інструкцій волинської шляхти на Сейм підписано в семи випадках польською мовою і одного разу українською. Протест дужинської шляхти Київського повіту 1629 року має 17 польських підписів і 6 українських. При цьому один з Немиричів підписується по польськи, а інший по-українськи.⁽⁶⁴⁾ Сеймики приймають ряд постанов з мовного питання. 1571 року київська шляхта звертається до короля з домаганням збереження прав української мови, гарантованих актом 1569 року: “Нагально (особливе) прохаємо Його королівську мость, нашого милостивого пана, щоб сеймові листи і універсали, Конституції і кожну справу, які надсилаються до Київської землі, були писані не іншими літерами і словами, як тільки українським”. Шляхетство скаржиться, “коли приносять листи Його королівської, писані польською мовою з домішками латинських слів, ми розуміти не можемо”.⁽⁶⁵⁾ Подібне ухвалює 7 липня 1576 року брацлавська шляхта у відповідь на лист з канцелярії Стефана Баторія польською мовою, яка вважає це порушенням прав і вольностей українського шляхетства. В оригіналі з 22 гербовими печатками ухвалу шляхетського сеймику надіслано спеціальним уповноваженим Ясновським до королівської канцелярії. “Найясніший милостивий королю! - звертається брацлавська шляхта,- надсилання до нас листів з канцелярії Вашої королівської мості польською мовою діє понад права і вольності наші. Тому надалі покірливо прохаємо Вашу королівську мость заховати нас при привілеях і вольностях, щоб листи з канцелярії Вашої королівської мості видавалися українською (руською) мовою”.⁽⁶⁶⁾ 1577 року Волинський сеймик наказує послам опікуватися